

of the Eastern Carpathians. *Stud. Geophys. Geod.* 2016. 60. P. 1–17. DOI: 10.1007/s11200-014-0942-y

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-277-7-174>

COMMENTS ON THE HISTORY OF TRADITIONAL MEDICAL SERVICES IN TURKESTAN

ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА АНАЪНАВИЙ ТИББИЁТ ХИЗМАТЛАРИНИНГ КўРСАТИЛИШИ ТАРИХИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР

Nazirov M.

*Teacher of the Department
of Uzbek History
Fergana State University
Fergana, Uzbekistan*

Назиров М.

*Ўзбекистон тарихи кафедраси
ўқитувчиси
Фаргона давлат университети
Фаргона, Ўзбекистон*

XX аср ўрталаридан дунё бўйича халқ табобатида қизиқиш кескин органи кузатилади. Масалан, Хитойда аҳолига кўрсатилаётган тиббий хизматнинг 40 фоизи анъанавий табобат ҳиссасига тўғри келади. Чилида бу кўрсаткич 71 фоиз, Ҳиндистонда 65 фоизни ташкил этди. Француз олими Мишель Рузенинг таъкидлашича, ўтган асрнинг 50-йилларида Францияда 38 минг нафар врач бўлса, 40–50 минг нафар фолбинлар ва бошқа даволовчи табиблар бўлган [1, с. 35]. Жаҳон халқлари орасида анъанавий тиббиёт ўрнининг ортиб бораётганини ҳисобга олиб, Жаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилоти ушбу масалага катта аҳамият бера бошлаган.

Ўрта Осиёда табобат ва тиббий илмларнинг ривожини узок ўтмишга эга эканлиги тарихдан яхши маълумдир. X–XI асрларда, жумладан Ибн Сино даврига келиб тиббий билимлар ривожини ўлкада ўзининг юқори чўққисига кўтарилди. Доришунослик, жаррохлик, анъанавий табиблик каби табобат соҳалари ривож топди. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Ибн Сино 800 га яқин дорини синчиклаб ўрганиб, улардан турли касалликларни даволашда фойдаланган [2, б. 12]. Биргина «Тиб конунлари» асари бир неча асрлар давомида табиблар орасида, шунингдек, мадрасаларда табобатга оид қўлланма, дарслик сифатида

ўқитиб келинган. Абу Али Ибн Синонинг ушбу асари ўзидан кейинги Шарқ табибларига ижобий таъсир кўрсатди [3, б. 102]. Хусусан, XIX аср охири – XX аср бошлари Туркистонда ҳам табиблар томонидан Абу Али Ибн Сино асарларига, жумладан у томонидан қўлланилган касалликларнинг кўплаб турларининг тавсифи ва даволаш усулларига кенг мурожаат қилинганини кўриш мумкин. Бу ҳақда тошкентлик машхур табиб Боситхон ибн Зоҳидхон Шоший (1878–1959) ўзининг «Фавоид ул-адвийя ва мавоид ул-ағзийя» асарида «Табиблар орасида мўътабар ва ўқитиладиган китоблардан Абу Али ибн Синонинг «Қонун» ва яна унинг «Адвият ал-қалбия» асарлари»ни тилга олган ҳолда яна турли касалликлар, уларни даволаш ва ташхис қўйишга доир кўплаб машхур асарларни санаб ўтади. Улар «Ибн Байтор исми билан машхур бўлган Моликийнинг «Жомий» китоби, Антокийнинг «Тазкирайи ули-л-асбоб» номи билан машхур бўлган «Тазкирайи Антокий» асари; Шайх Юсуф Бағдодийнинг «Ма ла ясаъ ли-т-табиб жаҳлах» «Табибнинг маъюслиги унинг билмаслигидандир» номи билан машхур бўлган «Тазкира»си, Шайх Исмоил ибн Ҳайбатуллоҳнинг «Иршод» номли китоби ва бошқа китоблар эди [4, б. 9].

Юқорида қайд этилган табобатга оид машхур асарлар Туркистонда табиблар учун керакли қўлланмалардан саналиб, мадрасаларда табобат фанидан ўқитилган эди. Табиб бўлиш учун мадрасаларда ўқиш зарур бўлган, анъанавий табобатни ўрганиш учун табиий фанлар билан параллел равишда диний ва дунёвий фанларни мукаммал эгаллаши лозим эди. Шунингдек, дориларни тайёрлашда ҳамда касалликка ташхис қўйиб, уни даволашда тиббийёт даҳолари бўлмиш Закарийё Ар-Розий ва Ибн Сино асарларини мукаммал ўрганиб чиқишлари талаб этилган. Уларни ўқиб-ўрганиш учун эса араб ва форс тилларини билиш керак эди. Шу билан бирга, дориларни тайёрлаш ва беморларни тўғри даволаш учун диний билимлар, Куръон, Ҳадис ҳамда фикҳ илмлари ўргатилган. Негаки, ҳалол ва ҳаром тушунчалари ислом оламида доимо биринчи ўринда турган [5, б. 146]. Шу тарзда мадрасаларда таълим олган, дори тайёрлаш, касалликка ташхис қўйиш, ҳамда умумий даволаш усуллари анъаналарини ўзлаштирган табиблар беморларни яхши даволай олганлар. Бунда албатта, тажриба ва кузатишлар ҳам муҳим роль ўйнаган. Моҳир, билимли табиблар узоқ йиллар мустақил даволашлари натижасида, янги-янги дориларни кашф этилган. Анъанавий табобатда касалликларни билиб олиш ва ташхис қўйиш усуллари турли хил бўлган. Ташқи кўринишдан, алоҳида аъзоларнинг ҳолатидан, пульсга (шуниси қизиқки, эркаларнинг

пульси ўнг қўлда, аёлларники эса чап қўлда ўлчанган), тилга, пешоб, қон, балғам ва ҳоказоларга қараб аниқланган [6, б. 292]. Хусусан пульс, яъни Шарқ таботатида томир уришига қараб касалликни аниқлаш бу даврда кенг қўлланилган [7, б. 50]. Шу билан бирга табибларнинг беморнинг мизожини билиши муҳим ҳисобланган. Мизожни яхши билган табибгина беморни муваффақиятли даволай олган. Бунда албатта, табиб бемор танасининг ташқи аъзоларидаги ўзгаришларни кузатиши, нима тановул қилганини сўраши ҳамда беморда кечаётган салбий ҳолатларни кўриш ёки оғзаки сўраш қабилар муҳим ҳисобланган [8, б. 87].

Аммо мизожни пухта билиш ҳаммага ҳам насиб этавермаган. Бунинг учун жуда кўп тажрибалар ўтказиш, устоз ҳузурида узоқ бўлиш, тўғрироғи зийрак ақл ва туғма қобилият талаб этилган [9, б. 3].

Анъанавий таботатда даволашда парҳез, дори-дармон муҳим ўрин тутган. Табиблар биринчи галда беморнинг овқатига эътибор берганлар, бунга унинг шифобахшлик хусусияти, парҳезга тўғри келиши муҳим аҳамият касб этган. Бу усулларда касалларни даволаш энг хавотирсиз ҳисобланган ва бу масалага бағишлаб махсус асарлар ёзилган. Масалан, Абу Бақр Розий «ат-Тибб ал- мулукий» («Подшоҳлар таботати») асарини ёзган.

Шунингдек, XIX аср охири – XX аср бошларида турли касалликларга чалинганлар орасида ҳар хил хурوفотларга ишонган ёки турли сеҳргарлик усулларига умид боғлаган инсонлар сеҳргар фолбин каби муттаҳамларга ҳам дардига даво топиш мақсадида мурожаат қилишган. Аҳолининг кўпчилик қисми анъанавий тиббиёт вакиллари ва замонавий шифокорларга мурожаат қилиш билан бирга ўзлари билган тиббий билимлар асосида, турли усулларни қўллаган ҳолда мустақил даволанганлар. Бундай усулларга тузли қўллар, тузли кумлар, турли минерал булоқлардан муолажа қилиш билан бирга тиббий аҳамиятга эга бўлган усулларни ҳам ўзларида мустақил қўллашган. Бу каби даволаниш усуллари кўп ҳолларда ижобий натижа бериши, арзон ва беминнат бўлиши билан ўзига хос ўрин тутган. Ушбу усул билан даволанишни табиб ёки шифокорга мурожаат қилишдан уялганлар ҳам афзал билишган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, XIX аср охири – XX аср боши Туркистонда замонавий тиббиёт кириб келишига қарамадан, анъанавий таботатни бутунлай сиқиб чиқара олмади. Бунда асрлар давомида амалда бўлган, синалган Шарқ таботати, унинг дурдона асарлари, табибликнинг аждодлардан, авлодларга мерос бўлиб келгани, машхур табиблар томонидан араб, форс тилларидаги тибга

оид китобларнинг туркийга таржима қилиниши, тошбосма асарларнинг кўплаб чоп этилиши, мадрасаларда тибга оид фанларни ўқитилиши муҳим омил бўлиб хизмат қилар эди. Маҳаллий халқнинг анъанавий табобатга, хусусан, ташхис қўйиш, маҳаллий ва турли хил дорилар билан даволашга бўлган қарашлари кескин ўзгармади. Тиббий кўрсатмаларни ўз ичига олган ислом муқаддас манбалари, хусусан ҳадисларга таянган ҳолда ёзилган Шарқнинг машҳур Ибн Сино ва бошқа тиб олимларнинг даволаш ва ташхис қўйиш усуллари мурожаатлар асрлар оша давом этиб келган эди.

Адабиётлар:

1. В защиту мира. Журнал. 1955. № 2. С. 35/
2. Жуманов С. Мустақиллик йилларида Ибн Сино меросининг ўрганилиши ва унинг тиббиётимиздаги ўрни // Имом Бухорий сабоқлари. Тошкент, 2016. № 1. Б. 12.
3. Ҳикматиллаев Ҳ. Шарқ табобати. Тошкент : Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. Б. 102.
4. Боситхон ибн Зоҳидхон Шоший Фавоид ул-адвийя ва мавоид ул-ағзийя (дориларнинг фойдалари ва овқатларнинг дастурхонининг манфаатлари). Табдил ва сўз боши муаллифи М. Ҳасаний. Тошкент : Фан, 2007. Б. 9.
5. Ширинова Н. Туркистонда анъанавий доришуносликдан фойдаланиш масалалари / Туркистонда тиббиёт: анъана ва инновациялар (XIX аср охири – XXаср бошлари). Масъул муҳаррир : С. Б. Шадманова. Тошкент : Akademnashr, 2019. Б. 146.
6. Халқ табобати ва табибларнинг сирлари (Нашрга тайёрловчи Собиралиева М). Тошкент: Turon zamin, 2014. Б.292.
7. Ҳикматиллаев Ҳ. Шарқ табобати. Тошкент : Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. Б. 50.
8. Жуманазаров Х. Ўзбек халқининг табобат анъаналари // Имом Бухорий сабоқлари. Тошкент, 2016. № 1. Б. 87.
9. Муҳаммад ат-табиб ал-Ҳаравий. Мизож ҳақида рисола. Таржима, сўзбоши ва изоҳ муаллифлари : Ҳасаний М., Умаров М., Жўраева Ғ. Тошкент : Медицина, 1991. Б. 3.